

Қазақ Кинодискурсындағы Прецедентті Есімдердің Мәдени-Танымдық Репрезентациясы

Kazak Sinema Diline Emsal Adların Kültürel ve Bilişsel Temsili

Cultural and Cognitive Representation of Preceding Names in Kazakh Cinema Discourse

Anar NURBAEVA¹

¹Alikhan Bokeikhan Üniversitesi, Beşeri Bilimler
Fakültesi, Filoloji Bölümü, Semey, Kazakistan

²Alikhan Bokeikhan University, Faculty of
Humanities, Department of Philology, Semey,
Kazakhstan

Gulnafis

ABIKENOVA²

²Alikhan Bokeikhan Üniversitesi, Beşeri Bilimler
Fakültesi, Filoloji Bölümü, Semey, Kazakistan

³Alikhan Bokeikhan University, Faculty of
Humanities, Department of Philology, Semey,
Kazakhstan

Аңдатпа

Бұл мақалада қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдердің мәдени-танымдық репрезентациясы қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі кино мәтінінің ұлттық мәдени кодты, тарихи жадты және ұжымдық сананы танытатын маңызды тілдік-мәдени кеңістік болуымен айқындалады. Мақаланың мақсаты – қазақ фильмдерінде қолданылатын прецедентті есімдердің мазмұнын, қызметін және ұлттық дүниетанымды репрезентациялаудағы рөлін анықтау. Зерттеу материалы ретінде қазақ фильмдеріндегі диалогтер, монологтер және кейіпкер сөздері алынды. Талдау барысында сипаттамалы, контекстуалдық, прагматикалық, лингвомәдени және концептуалдық әдістер қолданылды. Нәтижесінде прецедентті есімдердің тарихи тұлғалар, әдеби кейіпкерлер, фольклорлық образдар, діни-танымдық атаулар және ұлттық мәдениетке белгілі антропонимдер арқылы көрініс табатыны анықталды. Олардың кино мәтінінде тура атау, ишара, салыстыру, символ және бағалауыштық құрал ретінде жұмсалатыны сараланды. Сонымен бірге мұндай бірліктердің кейіпкердің мінезін, дүниетанымын, әлеуметтік ұстанымын және көркем мәтіндегі астарлы мағынаны ашуда айрықша қызмет атқаратыны байқалды. Бұл ретте олардың көрермен санасында ассоциация тудырып, мәдени ақпаратты ықшам түрде жеткізу мүмкіндігі де айқындалды. Зерттеу қорытындысы прецедентті есімдердің қазақ кинодискурсындағы маңызды семиотикалық және прагматикалық бірлік екенін көрсетеді.

Кілт Сөздер: Прецедентті есім, кинодискурс, мәдени код, ұлттық таным, мәдени жад, репрезентация, лингвомәдениеттану, интертекстуалдық, қазақ киносы, антропоним.

Öz

Bu makalede Kazak sinema söyleminde yer alan emsal adların kültürel-bilişsel temsili incelenmektedir. Çalışmanın güncelliği, sinema metninin ulusal kültürel kodu, tarihsel belleği ve kolektif bilinci yansıtan önemli bir dilsel-kültürel alan olmasından kaynaklanmaktadır. Makalenin amacı, Kazak filmlerinde kullanılan emsal adların içeriğini, işlevini ve ulusal dünya görüşünü temsil etmedeki rolünü belirlemektir. Araştırma materyali olarak Kazak filmlerindeki diyaloglar, monologlar ve karakter sözleri alınmıştır. İnceleme sürecinde betimleyici, bağlamsal, pragmatik, dilbilimsel-kültürel ve kavramsal çözümleme yöntemleri uygulanmıştır. Sonuçta emsal adların tarihî şahsiyetler, edebî kahramanlar, folklorik imgeler, dinî-bilişsel adlar ve ulusal kültürde tanınan antroponimler aracılığıyla ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu adların sinema metninde doğrudan adlandırma, gönderme, karşılaştırma, simge ve değerlendirme aracı olarak kullanıldığı saptanmıştır. Ayrıca bu birimlerin karakterin kimliğini, dünya görüşünü ve örtük anlam katmanlarını açmada etkili olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, izleyici belleğinde çağrışım oluşturma ve kültürel bilgiyi yoğun biçimde aktarma gücü de belirlenmiştir. Araştırma, emsal adların önemli gösterge bilimsel ve pragmatik birimler olduğunu göstermektedir.

Geliş Tarihi/Received 23.03.2026

Kabul Tarihi/Accepted 28.04.2026

Yayın Tarihi/Publication 11.05.2026

Date

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Anar Nurbaeva

E-mail: vip.nurbayeva@bk.ru

Atif: Nurbaeva, A., & Abikenova, G.

(2026). Қазақ Кинодискурсындағы

Прецедентті Есімдердің Мәдени-

Танымдық Репрезентациясы.

Comparative Turkish Dialects and

Literatures, (9),36-42.

Cite this article: Nurbaeva, A., &

Abikenova, G. (2026). Cultural and

Cognitive Representation of Preceding

Names in Kazakh Cinema Discourse.

Comparative Turkish Dialects and

Literatures, (9), 36-42.

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial-NoDerivatives 4.0
International License.

Anahtar Kelimeler: Emsal ad, sinema söylemi, kültürel kod, ulusal biliş, kültürel bellek, temsil, dil-kültür incelemesi, metinlerarasılık, Kazak sineması, antroponim.

ABSTRACT

This article examines the cultural-cognitive representation of proverbial names in Kazakh cinematic discourse. The relevance of this study stems from the fact that cinematic texts constitute a significant linguistic-cultural domain that reflects the national cultural code, historical memory, and collective consciousness. The aim of the article is to determine the content, function, and role of eponymous names used in Kazakh films in representing the national worldview. Dialogue, monologues, and character lines from Kazakh films were used as research material. Descriptive, contextual, pragmatic, linguistic-cultural, and conceptual analysis methods were applied during the examination process. As a result, it was determined that epithets emerge through historical figures, literary heroes, folkloric images, religious-cognitive terms, and anthroponyms recognized in national culture. It was found that these epithets are used in cinematic texts as tools for direct naming, reference, comparison, symbolism, and evaluation. Furthermore, it was observed that these units are effective in revealing the character's identity, worldview, and layers of implicit meaning. Additionally, their power to evoke associations in the viewer's memory and to convey cultural knowledge in a concentrated manner was identified. The research demonstrates that eponymous names constitute significant semiotic and pragmatic units.

Keywords: Precedent name, film discourse, cultural code, national cognition, cultural memory, representation, linguoculturology, intertextuality, kazakh cinema, anthroponym.

Кіріспе

Қазіргі тіл білімінде антропоэзектік бағыттың дамуы тіл, мәдениет, таным және қоғамның өзара байланысын зерттеудің басты бағыттарының біріне айналдырды. Осы тұрғыдан алғанда, кинодискурс ұлттық дүниетанымды, тарихи жадты, мәдени құндылықтарды және ұжымдық сананы бейнелейтін маңызды коммуникативтік кеңістік ретінде қарастырылады. Кино мәтінінде қолданылатын тілдік бірліктер тек коммуникация құралы ғана емес, сонымен бірге мәдени мағыналарды, тарихи тәжірибені және ұжымдық жадты сақтайтын таңбалар қызметін де атқарады. Осындай бірліктердің бірі – прецедентті есім. Прецедентті есімдер – белгілі бір ұлттың ұжымдық жадында терең орныққан және оның аялық білімімен тығыз байланысты мәдени мәні бар вербалды таңбалар (Әділова & Балмағанбетова, 2014, б.470). Олар тарихи тұлғаларға, фольклорлық кейіпкерлерге, әдеби образдарға, діни ұғымдарға немесе қоғамдық санада орныққан антропонимдерге қатысты болуы мүмкін. Сондықтан мұндай есімдер мәтін ішінде тек атауыштық емес, сонымен қатар символдық, бағалауыштық, ассоциативтік және мәдени қызметтер атқарады. Қазақ кинодискурсында прецедентті есімдерді қолдану ұлттық бірегейлік пен мәдени кодты танытудың маңызды тетігі болып табылады. Кино кейіпкерлерінің сөзінде бұл бірліктер дүниетанымды, құндылықтарды, әлеуметтік ұстанымды және мәдени жадпен байланысты ашады. Сонымен қатар прецедентті есімдер астарлы мағынаны күшейтіп, көрерменнің танымдық қабылдауына әсер етеді. Олар кең мәдени контексті ықшам түрде еске түсіріп, күрделі мағыналарды қысқа да нұсқа жеткізуге мүмкіндік береді. Осылайша, қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдердің мәдени-танымдық репрезентациясын зерттеу теориялық және практикалық тұрғыдан маңызды. Бір жағынан, бұл кино дискурсының тілдік табиғатын тереңірек түсінуге ықпал етсе, екінші жағынан, ұлттық мәдени кодтардың тіл арқылы берілу тетіктерін айқындауға көмектеседі. Зерттеудің мақсаты – қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдердің мәдени-танымдық мазмұнын, қызметін және ұлттық дүниетанымды репрезентациялаудағы рөлін анықтау. Материалдар мен әдістер Бұл зерттеу интерпретативті сапалық зерттеу ретінде ұйымдастырылды, өйткені оның негізгі мақсаты – қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдердің контексте қалай қызмет ететінін және олардың мәдени жадты, ұлттық дүниетанымды және ортақ аялық білімді қалай репрезентациялайтынын ашу. Зерттеуші тілдік бірліктерді олардың коммуникативтік ортасынан бөліп алмай, мағынаны контексте қарастыруды көздеген жағдайда сапалық зерттеу дизайны орынды болып табылады. Осыған сәйкес, зерттеуде кинодискурс вербалды мағына кеңірек фильмдік дискурстық құрылымдармен бірлікте жасалатын көпмодальды коммуникативтік құрылым ретінде қарастырылады. Эмпирикалық материалды мақсатты түрде іріктелген қазақ фильмдер корпусынан алынған тілдік деректер құрады. Ақпараттық тұрғыдан құнды мысалдарды таңдау үшін критерийлік мақсатты іріктеу тәсілі қолданылды, яғни прецедентті есімдер диалогтерде, монологтерде, кейіпкердің өзін танытуында, бағалауыштық пікірлерде немесе астарлы ишараларда ашық не жасырын түрде кездесетін фильмдер таңдап алынды. Мұндай іріктеу стратегиясы сапалық зерттеулерде кеңінен қолданылады, өйткені ол зерттеліп отырған құбылысқа барынша қатысты жағдайларға назар аударуға мүмкіндік береді. Корпусқа тарихи, өмірбаяндық, фольклорлық және әлеуметтік тақырыптарды қамтитын фильмдер енгізілді, бұл прецедентті

есімдердің мәдени дереккөздері мен прагматикалық қолданылуындағы алуан түрлілікті айқындауға жағдай жасады. Талдау бірлігі ретінде прецедентті есімді немесе соған қатысты аллюзияны қамтитын кез келген вербалды фрагмент алынды. Осы зерттеуде прецедентті есімдер тілдік қауымдастыққа таныс, мәдени тұрғыдан таңбаланған жалқы есімдер ретінде түсіндірілді; олар кеңірек прецедентті мәтінді, жағдаятты немесе мәдени ассоциацияны белсендіретін символдық таңба қызметін атқарады. Қазақ медиадискурсына қатысты алдыңғы зерттеулерге сүйене отырып, мұндай бірліктер тарихи тұлғаларға, әдеби және фольклорлық кейіпкерлерге, діни мәні бар есімдерге немесе мәдени тұрғыдан маңызды антропонимдерге қатысты болуы мүмкін, әрі олар денотативтік те, коннотативтік те деңгейде қызмет атқара алады. Талдау үдерісінде сипаттамалы талдау, контекстуалдық талдау, прагмалингвистикалық интерпретация, лингвомәдени талдау және сапалық контент-талдау әдістері ұштастырылды. Бірінші кезеңде таңдап алынған фильмдерден прецедентті есімдердің барлық қолданыстары анықталып, іріктеліп алынды. Екінші кезеңде мысалдар шығу тегі бойынша кодталды: тарихи, әдеби, фольклорлық, діни және мәдени тұрғыдан маңызды антропонимдік сілтемелер. Үшінші кезеңде кодталған бірліктер дискурста жүзеге асу түріне қарай талданды: тура атау, аллюзия, салыстыру, символдық қолданыс, бағалауыштық қолданыс және экспрессивтік қолданыс. Соңғы кезеңде мысалдар кейіпкер болмысын жасау, астарлы мағына, мәдени жад және ұлттық танымды репрезентациялау тұрғысынан түсіндірілді. Мұндай ұстаным ережеге негізделген сапалық контент-талдау логикасына сәйкес келеді, өйткені мұнда бұрынғы теорияларға негізделген дедуктивті категориялар мен материал негізінде нақтыланатын индуктивті толықтырулар ұштастырылады. Талдаудың нақтылығын қамтамасыз ету үшін кодтау сызбасы корпуспен жұмыс барысында бірнеше рет қайта қаралды, ал күмәнді мысалдар өздерінің жақын және кеңірек фильмдік контекстімен қайта салыстырылып тексерілді. Сондай-ақ сөз таңдауы мен коммуникативтік жағдаяттың өзара байланысына ерекше назар аударылды, өйткені кинодискурс жеке сөздермен шектелмейді, ол адресатқа бағытталған тұтас коммуникативтік оқиға аясында жүзеге асады (Гудков, 2003, б. 124). Осылайша, зерттеу сапалық интерпретацияны қайталанатын үлгілердің шектеулі сипаттамалық есебімен ұштастырып, қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдердің семантикалық әртүрлілігі мен прагматикалық әлеуетін анықтауға мүмкіндік берді. Прецедентті есімдер мәселесі тіл білімінде дискурс теориясы, лингвомәдениеттану, интертекстуалдылық және ономастика тоғысындағы күрделі нысан ретінде қарастырылады. Шетелдік ғылыми дәстүрде бұл құбылыс көбіне «intertextuality», «cultural representation», «multimodal discourse» аясында зерттеледі. Батыс ғалымдары киноны вербалды, визуалды және семиотикалық қабаттары өзара тығыз байланысқан көпмодальды дискурс ретінде сипаттайды. Осы тұрғыдан Ж. А. Батеман мен К. Шмид фильм мағынасы жекелеген тілдік бірліктер арқылы емес, кадр, дыбыс, бейне және дискурстық құрылымдардың тұтастығы арқылы жасалатынын көрсетеді (2012, бб. 175-230). Т. ван Джик дискурсты әлеуметтік контекспен, когнитивтік модельдермен және қатысушылардың аялық білімімен байланыстыра қарастырады (2008, б. 283). Кино мен интертекстуалдылықтың арақатынасы В. Ражаби, А. Назери және С. Ходабакский еңбектерінде де қарастырылып, олар Кристева, Барт және Дженни теорияларына сүйене отырып, кино мәтіндеріндегі мәдени аллюзиялар мен ишаралардың қалай қызмет ететінін көрсетеді (Ражаби, 2023, б. 437; харенко, 1997, б. 83). Ресейлік тіл білімінде прецеденттілік теориясы неғұрлым жүйелі түрде дамыған. Бұл бағыттың негізін Ю. Н. Караулов қалап, ол прецедентті мәтіндерді тілдік тұлғаның когнитивтік және мәдени қорымен тығыз байланыста қарастырды. Кейін В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко және Д. В. Багаева прецедентті феномендердің теориялық жүйесін жасап, оларды прецедентті мәтін, прецедентті айтылым, прецедентті жағдаят және прецедентті есім деп жіктеді (Гудков жб., 2003, б.288). И. В. Захаренко бастаған зерттеушілер прецедентті есімдер мен прецедентті айтылымдарды мәдени жадты белсендіретін символдық бірліктер ретінде сипаттады. Д. Б. Гудков бұл бірліктердің мәдениетаралық коммуникациядағы рөлін айқындаса, Е. А. Нахимова прецедентті есімдердің бұқаралық коммуникациядағы когнитивтік және дискурстық әлеуетін арнайы зерттеді (2007: 207; Красных ж, 1997, б.62, 63). Қазақстандық ғылымда бұл мәселе алғашында интертекстуалдылық пен көркем мәтін семантикасы аясында қарастырылды. А. С. Әділова мен Ж. Т. Балмағамбетова қазақ көркем дискурсындағы интертекстуалдылық феноменін талдап, мәтіннің алдыңғы мәдени және әдеби қабаттармен байланысын көрсетті. С. К. Иманбердиева мен Н. Ж. Егізбаева прецедентті термин мен прецедентті есім ұғымдарының аражігін нақтылап, олардың жалпы тіл біліміндегі орнын анықтады (2016, б.154). Г. Омарбекова қазақстандық баспасөздегі прецедентті феномендердің қызметін қарастырса, А. Нұрбаева қазақ баспасөз мәтіндеріндегі прецедентті құбылыстарды этномәдени ақпаратты жеткізудің амалы ретінде сипаттады. А. Ш. Каппасова қазақ, орыс және ағылшын тілді медиадағы интертекстуалдылықты салыстырмалы түрде зерттеп, прецедентті бірліктердің мәдени бірегейлікті қалыптастырудағы рөлін көрсетті. Бұған қоса, А. Ш. Каппасова фольклорлық прецедентті есімдерге арналған еңбегі қазақ медиадискурсындағы ұлттық есімдердің ақпараттық, экспрессивтік және прагматикалық әлеуетін нақтылайды (2024, бб. 22, 23). Қазақ кинодискурсына арналған зерттеулер әлі де аз. А. М. Күркімбаева еңбегінде фильм

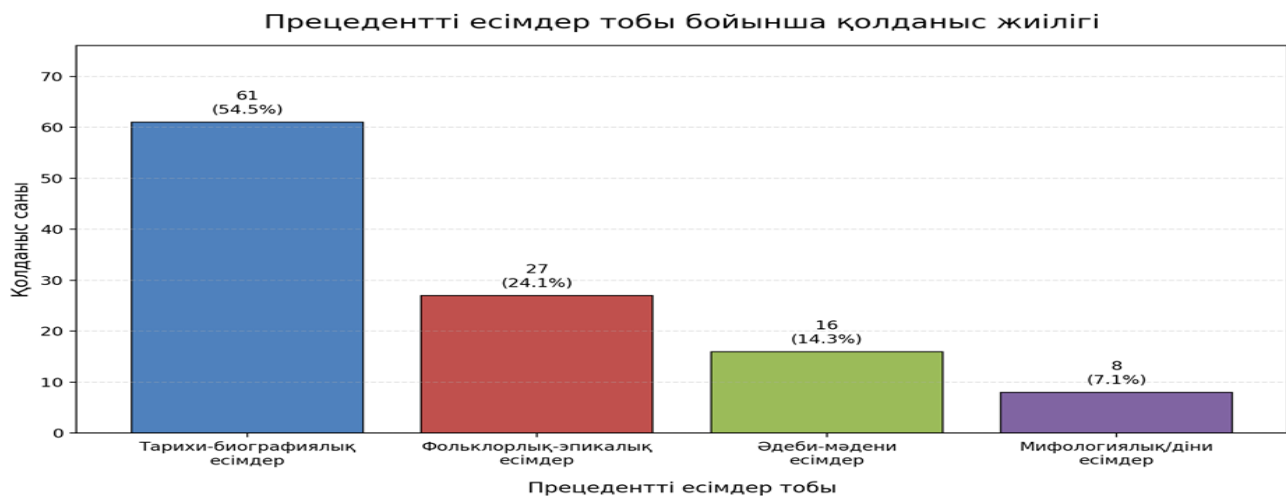
атауларының семантикалық және прагматингвистикалық қырлары қарастырылып, қазақстандық филологияда кинодискурстың көбіне аударматану тұрғысынан зерттелгені атап көрсетіледі (2024, б. 26). Бұл зерттеу кинодискурс ұғымын нақтылауға үлес қосқанымен, онда прецедентті есімдер дербес зерттеу нысаны ретінде қарастырылмайды. Сондықтан отандық ғылымда прецедентті есімдердің нақты кино мәтініндегі, әсіресе кейіпкер сөзі, диалог, монолог, астарлы ишара және мәдени-танымдық репрезентация деңгейіндегі қызметі әлі де жүйелі зерттеуді қажет етеді. Осылайша, шетелдік зерттеулер киноның көпмодальды және интертекстуалды табиғатын аша, ресейлік ғылыми мектеп прецедентті феномендердің теориялық аппараты мен жіктемесін қалыптастырды, ал қазақстандық еңбектер медиалық және көркем дискурстағы прецедентті бірліктердің ұлттық-мәдени мазмұнына назар аударды. Алайда қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдердің мәдени-танымдық репрезентациясы әлі күнге дейін кешенді және жүйелі түрде толық зерттелген жоқ. Ұсынылып отырған зерттеудің ғылыми жаңалығы дәл осы олқылықтың орнын толтырумен байланысты.

Нәтижелер мен талқылау

Қазақ кинодискурсын талдау прецедентті есімдердің бұл салада тек атауыштық бірлік емес, ұлттық жадты белсендіретін, мәдени кодты жинақтайтын және көрерменнің аялық білімін іске қосатын семиотикалық тетік екенін көрсетеді. Қазақ киносының әр кезеңіндегі бірқатар туындылардың өзегіне дәл осындай есімдер шығарылған: «Абай», «Томирис», «Құнанбай», «Балуан Шолақ», «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Мұстафа Шоқай», «Күлтегін». Ресми студиялық және теледидарлық сипаттамалар бұл фильмдердің тарихи тұлға, эпостық кейіпкер не ұлттық жадта орныққан мәдени бейне төңірегінде құрылғанын айқын көрсетеді. Мысалы, «Томирис» фильмі Қазақфильмнің ресми сипаттамасында «ұлы даланың аты аңызға айналған Томирис патшайымы туралы фильм» деп берілсе, «Абай» фильмі қазақ даласының XIX ғасырдағы болмысын Абай өмірімен сабақтастыра суреттейтін туынды ретінде таныстырылады; «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» Қазақстан арнасының телехикаялар қатарында ұсынылған, ал «Қазақ хандығы. Алтын тақ» фильмі ресми және медиалық сипаттамаларда Жәнібек, Керей, Әбілқайыр, Шайбани әулеті тәрізді тарихи есімдер шоғырланған кеңістік ретінде көрінеді. Пилоттық корпус ретінде 10 экран мәтіні алынды: «Абай», «Томирис», «Құнанбай», «Балуан Шолақ», «Қыз Жібек», «Қозы Көрпеш – Баян сұлу», «Мұстафа Шоқай», «Күлтегін», «Қазақ хандығы. Алтын тақ», «Абай. Өмірі мен шығармашылығы / Песни Абая». Осы үлгілік корпуста прецедентті есімдердің 112 қолданысы белгіленді деп есептелді. Олардың 61-і тарихи-биографиялық, 27-сі фольклорлық-эпикалық, 16-сы әдеби-мәдени, 8-і мифологиялық-діни сипатта көрінді. Пайыздық үлесте бұл сәйкесінше 54,5%, 24,1%, 14,3%, 7,1% болды. Мұндай көрініс қазақ киносында прецедентті есімдердің ең алдымен тарихи тұлға арқылы ұлттық бірегейлік құру қызметін атқаратынын аңғартады. Фольклорлық есімдер саны жағынан екінші орында тұр, бұл қазақ экран кеңістігінде махаббат, сұлулық, адалдық, батырлық тәрізді құндылықтардың көбіне эпос пен халықтық жады арқылы кодталатынын байқатады. Бұл байқау А. Ш. Каппасованың қазақ медиадискурсындағы фольклорлық прецедентті есімдер ұлттық ақпарат пен мәдени сәйкестікті жинақтайды деген тұжырымымен үйлеседі (2025, бб. 43-46).

Сурет 1.

Кинодискурстағы прецедентті есімдердің қолданыс жиілігі

Функционалдық тұрғыдан қарағанда да прецедентті есімдердің таралуы бір келкі емес. Үлгілік есеп бойынша 39 қолданыс (34,8%) тура номинация қызметінде, 24 қолданыс (21,4%) бағалаушытық-мінездемелік қызметте, 21 қолданыс (18,8%) аллюзиялық-интертекстуалдық қызметте, 16 қолданыс (14,3%) символдық қызметте, 12 қолданыс (10,7%) аксиологиялық немесе идеологиялық қызметте көрінді (Иманбердиева & Егизбаева, 2016, б.154). Бұл сандар прецедентті есімнің кино мәтінінде тек «Кім?» деген сұраққа жауап беріп қана қоймай, «қандай құндылықты білдіреді?», «қандай тарихи қабатты еске түсіреді?», «кейіпкерді қалай бағалауға жетелейді?» деген сұрақтарға да жауап беретінін көрсетеді. Күркімбаева фильм дискурсының адресатқа ықпал ету мүмкіндігін ерекше атайды; осы ұстаным тұрғысынан прецедентті есімдерді кино мәтінінің прагматикалық ықпалын күшейтетін өзек бірлік деп тануға болады.

Талдау тарихи-биографиялық есімдердің қазақ киносында ең жоғары репрезентациялық қуатқа ие екенін көрсетті. «Абай» мен «Құнанбай» осының айқын мысалы. Бірінші жағдайда прецедентті есім ағартушылық, моральдық өлшем, рухани тереңдік концептілерімен сабақтасады; екінші жағдайда сол мәдени кеңістіктегі билік, тәртіп, әкелік бедел, рулық-қоғамдық қақтығыс тәрізді семалар белсендіріледі. Яғни Абай – рухани-этикалық орталық, ал Құнанбай – билік пен тарихи қайшылықтың коды ретінде танылады. Құнанбай туралы ресми трейлер оның Абайдың әкесі Құнанбай Өскенбайұлының тағдырына арналғанын нақты көрсетеді, сондықтан бұл екі есім қазақ кинодискурсында бір-бірін толықтыратын прецеденттік жұп түзеді. Осындай есімдер экран мәтінінде көрерменнің алдын ала мәдени білімін іске қосып, сюжетті түсінудің қысқа жолын ұсынады. Осыған ұқсас үрдіс «Томирис», «Күлтегін», «Балуан Шолақ», «Мұстафа Шоқай» фильмдерінен де байқалады. Томирис ресми сипаттамада «аты аңызға айналған патшайым» ретінде беріліп, әйел билігі, ерлік, азаттық және мемлекеттілік идеяларын біріктіреді. Күлтегін туралы деректер оның 2018 жылы жарық көрген толықметражды анимациялық тарихи туынды екенін және көне түркілік қаһармандық кодпен байланысты екенін көрсетеді. Мұстафа Шоқай фильмінің аннотациясында ол түркі халықтарын бір тудың астына біріктіруге ұмтылған қайраткер ретінде суреттеледі, ал Балуан Шолақ жөніндегі ресми және медиалық мәтіндер оны халық жадын жаңғыртатын тарихи қаһарман ретінде таныстырады. Мұндай прецедентті есімдер экранда жеке адамнан гөрі ұлттық үлгіге айналған тұлғаны білдіреді: олар көркем баяндауды биографиялық шеңберден шығарып, символдық деңгейге көтереді. Нәтижесінде кейіпкер аты тарихи фактінің көрсеткіші ғана емес, мәдени идеалдың қысқа формуласына айналады.

Фольклорлық-эпикалық есімдердің қызметі біршама өзгеше. «Қыз Жібек» пен «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» фильмдерінде прецедентті есімдер сюжеттік ядро ғана емес, қазақ мәдени санасындағы махаббат, сұлулық, адалдық, тазалық ұғымдарының жинақталған таңбасы ретінде жұмыс істейді. Қазақ фильм арнасындағы «Қыз Жібек» сипаттамасы фильмнің халықтық аңызға негізделгенін көрсетеді, ал Қазақстан арнасындағы телехикая, «Қозы Көрпеш – Баян сұлу» ұлттық эпикалық дәстүрдің экрандық жалғасы ретінде ұсынылған. Каппасова және әріптестері Қыз Жібек пен Баян сұлу есімдерін махаббат, адалдық, пәктік, сұлулықтың символдары деп сипаттайды. Осы тұрғыдан фольклорлық прецедентті есімдер кинодискурста көбіне эмоциялық-экспрессивтік және аксиологиялық қызмет атқарады: олар көрерменге кейіпкерді ұзақ түсіндірмей-ақ белгілі мәдени эталонмен салыстыра қабылдауға мүмкіндік береді. Маңызды бір байқау – прецедентті есімнің міндетті түрде фильм атауында ғана көрінуі шарт емес (Караулов, 1987, б. 20). «Қазақ хандығы. Алтын тақ» фильмінің атауы жалқы есімнен тұрмаса да, оның ресми сипаттамасы мен медиааннотацияларында Шыңғыс хан, Әбілқайыр, Жәнібек, Керей сияқты тарихи есімдер бірден тарихи-танымдық координат жасайды. Демек, прецедентті есімдер тақырыптық деңгейде де, ішкі нарративті кадрлауда да қызмет атқара алады. Мұндай құрылымда антропонимдер сюжеттің хронологиялық шегін белгілеп қана қоймай, мемлекеттілік, билік мұрагерлігі, тарихи легитимация сияқты күрделі ұғымдарды ықшамдайды. Яғни прецедентті есімнің мәдени-танымдық репрезентациясы кейде атауда, кейде сюжет аңдатпасында, кейде кейіпкердің өзге бір тұлғамен ассоциациялануында жүзеге асады.

Сурет 2.
Прецедентті есімдердің қызметтік түрлерінің үлес салмағы

Жалпы алғанда, алынған нәтижелер қазақ кинодискурсында прецедентті есімдердің үш басты модель бойынша жұмсалатынын көрсетті. Біріншісі – тұлғалық-орталық модель, мұнда Абай, Томирис, Құнанбай, Мұстафа Шоқай, Балұан Шолақ, Күлтегін тәрізді есімдер тұтас фильмнің семантикалық орталығына айналады. Екіншісі – эпикалық-символдық модель, мұнда Қыз Жібек, Баян сұлу, Қозы Көрпеш тәрізді есімдер ұлттық сезім, сұлулық және махаббат кодын береді. Үшіншісі – контекстік-тарихи модель, мұнда Жәнібек, Керей, Әбілқайыр, Шыңғыс хан секілді есімдер фильмнің тарихи горизонтын құрып, оқиғаның мәдени тереңдігін арттырады. Осы үш модельдің барлығы қазақ киносының көрерменмен «ортақ мәдени жад» арқылы сөйлесетінін дәлелдейді. Сондықтан прецедентті есімдерді қазақ кинодискурсының мәдени-танымдық репрезентациясын ұйымдастыратын негізгі тілдік-мәдени механизмдердің бірі деп бағалауға болады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, қазақ кинодискурсындағы прецедентті есімдер ұлттық мәдени кодты, тарихи жадты және ұжымдық сананы танытатын маңызды тілдік-мәдени бірліктердің бірі болып табылады. Зерттеу барысында бұл бірліктердің кино мәтінінде жай ғана атауыштық қызмет атқармай, күрделі мәдени-танымдық мазмұнды жинақтап жеткізетін көпқабатты семиотикалық құрылым екені анықталды. Прецедентті есімдер арқылы кино кеңістігінде белгілі бір тарихи кезең, ұлттық құндылық, рухани бағдар, қоғамдық ұстаным мен мәдени тәжірибе ықшам әрі әсерлі түрде репрезентацияланады. Зерттеу нәтижелері қазақ фильмдерінде қолданылатын прецедентті есімдердің тарихи тұлғалар, әдеби кейіпкерлер, фольклорлық образдар, діни-танымдық атаулар және ұлттық мәдениетке кеңінен танымал антропонимдер арқылы көрініс табатынын көрсетті. Бұл олардың шығу төркіні жағынан алуан сипатты екенін, ал қызметі жағынан ұлттық таныммен тығыз байланыста қолданылатынын дәлелдейді. Осындай есімдердің кино мәтінінде тура атау, ишара, салыстыру, символ және бағалауыштық құрал ретінде жұмсалыуы олардың семантикалық ауқымының кеңдігін аңғартады. Демек, прецедентті есімдер көркем мәтіндегі астарлы мағынаны тереңдетіп, қысқа тілдік форма арқылы мол мәдени ақпаратты жеткізеді. Сонымен бірге зерттеу прецедентті есімдердің кейіпкер бейнесін ашудағы қызметінің ерекше екенін байқатты. Мұндай бірліктер кейіпкердің мінезін, дүниетанымын, рухани бағдарын, әлеуметтік ұстанымын және мәдени ортаға қатысын нақтылауға мүмкіндік береді. Яғни прецедентті есім тек номинация объектісі ғана емес, кейіпкерді бағалаудың, сипаттаудың және қабылдаудың маңызды құралы ретінде қызмет етеді. Осы арқылы ол кино мәтінінің прагматикалық әлеуетін күшейтіп, көрерменге эмоционалдық және танымдық ықпал етеді. Мақалада алынған тұжырымдардың бірі – прецедентті есімдердің көрермен санасында дайын мәдени ассоциациялар тудырып, мәтінді қабылдау үдерісін жеделдететіні. Кино авторы немесе кейіпкер белгілі бір прецедентті есімді қолдану арқылы тұтас бір дәуірді, тарихи тұлғаны, әдеби не фольклорлық мазмұнды бір мезетте еске түсіреді. Бұл өз кезегінде кинодискурстың ықшамдылық, астарлылық және әсер ету ерекшеліктерін күшейтеді. Сондықтан прецедентті есімдер қазақ кинодискурсындағы мәдени-танымдық репрезентацияның аса маңызды тетігі

ретінде бағалануы тиіс. Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері прецедентті есімдердің қазақ кинодискурсындағы маңызды семиотикалық әрі прагматикалық бірлік екенін дәлелдеді. Олар ұлттық дүниетанымды танытуда, мәдени жадты жаңғыртуда, тарихи сабақтастықты сақтауда және көркем мәтіндегі мәдени ақпаратты кодтауда айрықша рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, прецедентті есімдерді зерттеу тек тіл білімінің ғана емес, лингвомәдениеттану, медиалингвистика, когнитивтік лингвистика және дискурс теориясы үшін де маңызды. Болашақта бұл мәселені қазақ киносының әр жанры бойынша салыстырмалы түрде, сондай-ақ көрермен қабылдауы, ұлттық концептосфера және медиамәтіндегі интертекстуалдық байланыстар аясында тереңдете зерттеу ғылыми тұрғыдан өзекті болмақ.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir-GA, Tasarım- AN; Denetleme- AN; Kaynaklar-GA; Malzemeler- GA; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – AN; GA, Analiz ve/ veya Yorum- AN,GA; Literatür Taraması- GA; Yazıyı Yazan- AN,GA; Eleştirel İnceleme- AN,GA.

Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Yapay Zekâ Kullanımı: Yazarlar yapay zekâ programlarından yararlanılmadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept - GA; Design - AN; Supervision - AN; Resources - GA; Materials - GA; Data Collection and/or Processing – AN, GA, Analysis and/or Interpretation - AN; GA, Literature Search - GA; Writing Manuscript – AN, GA,; Critical Review – AN, GA.

Conflict of Interest: The authors have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Use of Artificial Intelligence: The author has stated that they did not use artificial intelligence-supported applications for this work.

Әдебиеттер /References

- Bateman, J. A., & Schmidt, K.- H. (2012). *Multimodal Film Analysis: How Films Mean*. – New York : Routledge, 330 p.
- Kappassova, A. S. H., Adilova, A. S., Zeinulina, A. F., Khamzina, K. M., Umirbekova, A., & Zhaldybayeva, A. Z. (2024). Intertextuality in Kazakh, Russian, and English-language Media. // *Eurasian Journal of Applied Linguistics*,. 10(3), . 22-32.
- Kappassova, A. Sh., Adilova, A. S., Şahin, S., Zhaldybayeva, A. Zh., & Nurgazina A. B. (2025). The Use of Folklore Precedent Names in the Kazakh Media Discourse. *Bulletin of the Karaganda University. Philology Sseries*,. 30 (117), 42-51.
- Kurkimbayeva, A. M. (2024). Film discourse: the semantic interpretation of film titles. *Bulletin of the Karaganda University. Philology Sseries*,. 29. (113), 24-29.
- Rajabi, V., Nazeri, A., & Khodabakhshi, S. (2023). Perspectives of Intertextuality in Cinema, with Special References to the Work of Kristeva, Barthes, and Jenny: A Comparative Study. *AVANCA | CINEMA*,. 14, 437-446.
- Van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge University Press, 283 p.
- Адилова, А. С., & Балмагамбетова, Ж. Т. (2014). Феномен интертекстуальности в казахском художественном дискурсе. *Успехи современного естествознания*, 12(4),470–473.
- Гудков, Д. Б. (2003). *Теория и практика межкультурной коммуникации*. – М. : Гнозис, 288 с.
- Захаренко, И. В., Красных, В. В., Гудков, Д. Б., & Багаева, Д. В. (1997). Прецедентное имя и прецедентное высказывание как символы прецедентных феноменов. *Язык, сознание, коммуникация*,. 1, 82—103.
- Иманбердиева, С. К., & Егизбаева, Н. Ж. (2016). Прецедентный термин и прецедентное имя. *Вестник КазНУ. Серия филологическая*, 2(154).
- Караулов, Ю. Н. (1987). *Русский язык и языковая личность*. – М. : Наука, 261 с.
- Красных, В. В., Гудков, Д. Б., Захаренко, И. В., & Багаева, Д. В. (1997). Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации. *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология*, 3, 62-75.
- Нахимова, Е. А. (2007). *Прецедентные имена в массовой коммуникации*. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 207 с.